

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue:35 – Sayfa / Page:
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 1.05.2017 Kabul/Accepted:18.05.2017

MALAZGİRT VE BULANIK OVALARINDA ERKEN TRANSKAFKASYA DÖNEMİ YERLEŞMELERİ VE ÇANAK- ÇÖMLEKLERİ

THE TRANSCAUCASIAN SETTLEMENTS AND POTTERY IN MALAZGIRT AND BULANIK PLAINS

Yrd. Doç. Dr. Hanifi BİBER

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
hbiber@yyu.edu.tr

Yunus ÇİFTÇİ
Doktora Öğrencisi

Öz

Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Muş Eski Çağlar'dan beri yerleşim görmüş, önemli kültür bölgelerimizden biridir. Malazgirt ve Bulanık Ovalarının oluşturduğu kuzeydoğu bölümü ise coğrafi konumu gereği farklı bir kültür bölgesi oluşturmaktadır.

Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Nahcivan, Kuzey ve Kuzeybatı İran, Ülkemizin Doğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Suriye ve Levant topraklarının önemli bir kısmına yayılmış olan Erken Transkafkasya Kültürü, Geç Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağında var olmuş bir kültürdür. Arkeologlar arasında bu kültürün yayılım alanı, var oluş süreci ve kendine özgü nitelikleri konusunda henüz bir görüş birliği oluşmamıştır. Diğer bir deyişle belirtilen konularda farklı görüş ve öneriler bulunmaktadır. Bu durumun temel nedeni kültürün çok geniş bir coğrafyaya ve yaklaşık 2000 yıl kadar süren uzun bir döneme yayılmış olmasıdır.

Bu çalışmada, başkanlığımızdaki bir ekip tarafından, 2009, 2010 ve 2011 yıllarında yürütülen yüzey araştırmalarında tespit edilen bilgi ve bulgular, özellikle ele geçen çanak-çömlekler ışığında, yukarıda ifade edilen tartışmalara girilmeden, söz konusu kültürün Malazgirt, Bulanık ve Liz Ovalarındaki varlığı ve yerleşim alanları irdelenmeye çalışılmıştır. Araştırma

alanımızda henüz herhangi bir arkeolojik kazının yapılmamış olması, kültürün bu bölgedeki varlığını belirleme açısından yüzey araştırmaları sonuçlarını oldukça önemli kılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Muş, Malazgirt ve Bulanık, Erken Transkafkasya, yerleşimler, çanak-çömlek

Abstract

Muş city, located in the Eastern Anatolia, is one of the most significant cultural areas that have been inhabited throughout the ancient ages. Its northeastern part, consisted of Malazgirt and Bulanık plains, is different cultural region duet its geographic position.

Early Transcaucasian Culture, spread over a significant part of Georgia, Azerbaijan, Armenia, Nakhichevan, North and Northwest Iran, Eastern Anatolia, northern Syria and Levantlands, was also a culture that existed also in the Chalcolithicand the Early Bronze Ages. Further more there is no alignment among archaeologists on the origin, extension area, process of existence and original distinctive specialties of this culture. In other words there are different suggestions and opinion on the a fore mentione dissues. The main reason of it is that the culture spreads out a very wide geography and lasts for about 2000 years.

In this study we revealed some new evidences and data gathered during the researches carried out by our team in 2009, 2010 and 2011 with out mentioning various discussions on the topic. Particularly in the light of the pottery collected from the surface, the trace and settlements of this culture in the Malazgirt, Bulanık and Liz plain were investigated.

The fact that no archaeological excavations have been carried out so far in our research area, the results of the surface surveys are very important in terms of determining the presence of the culture in this area.

Keywords: Muş, Malazgirt and Bulanık, Early Transcaucasia, Settlements, P ottery

Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri olan Muş, Eski Çağlardan itibaren yerleşim görmüş bir ilimizdir. Bölgede yürütölmüş olan arkeolojik yüzey araştırmaları bunu kanıtlamaktadır. Tarihi süreç içerisinde bölgede var olan költürlerden biri de Erken Transkafkasya Költürü'dür.

Bu çalışmada Muş ili Bulanık ve Malazgirt İlçelerinde yürütölen yüzey arařtırmalarında¹ tespit edilen yerleşim alanları ve bu

---

¹Malazgirt ve Bulanık'ta yürütölen yüzey araştırmaları bu makalenin ilk yazarının başkanlığındaki bir ekip tarafından, T.C. Költür ve Turizm Bakanlığı, Költür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile Yüzöncü Yıl Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı'nın desteklediği "İlk Çağ'dan Orta Çağa Kadar Muş Yüzey Araştırması" başlıklı ve 2009-FED-B035 nolu proje kapsamında,

alanlarda ele geçen, söz konusu kültüre ait çanak-çömlekler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2009-2014 yılları arasında sürdürülen, “Muş ili ve İlçeleri Arkeolojik Yüze Araştırmaları” başlıklı projenin 2009-2011 yılları arasındaki bölümü Malazgirt ve Bulanık İlçelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda Muş İlinin kuzeydoğu kesimini oluşturan Malazgirt Ovasında Adaksu Höyük, Nurettin Höyük, Konakkuran Höyük ve Kılıççı Kalesi ile Bulanık Ovası’nda Kazantepe Höyük, Bendepur Höyük, Kalamettepe Höyük, Sarıpınar Höyük, Elmakaya Höyük, Olurdere Höyük ve Günyurdu Kalesi olmak üzere toplam 11 merkezde Erken Transkafkasya Dönemi’ne ait bulgulara ulaşılmıştır. Bu makalede söz konusu merkezlerde bu merkezlerde ele geçmiş olan amorf durumdaki seramik parçaları değerlendirilmiştir.²

Bölge Coğrafyası

Muş ili Merkez, Hasköy, Korkut, Bulanık, Malazgirt ve Varto ilçelerinden oluşmaktadır. İlin kuzeyinde Erzurum’un Karayazı, Hınıs, Tekman ve Karaçoban ilçeleri yer almaktadır. Güneyi Diyarbakır’ın Kulp, Batman’ın Sason ve Bitlis’in Güroymak ve Mutki ilçeleri ile çevrelenir. Doğu kesimlerinde Ağrı’nın Patnos ve Tutak, Bitlis’in Ahlat ve Adilcevaş ilçeleri, batısında ise Bingöl’ün Karlıova ve Solhan ilçeleri bulunmaktadır.

Çeşitli dağ grupları tarafından bölünmüş farklı bölgelere sahip Muş’un önemli coğrafi bölümlerinden birini de makalemize konu Malazgirt Ovası ve Liz Ovası’yla birlikte Bulanık Ovası oluşturmaktadır.

Malazgirt, Muş’un en büyük ilçesi olup, il merkezine 138 km uzaklıktadır. İçinden Murat Nehri geçen ilçe, denizden 1550 m yüksekliktedir. Batıda Bulanık İlçesi, doğuda Ağrı’nın Patnos ve Tutak İlçeleri, kuzeyde Erzurum’un Karayazı İlçesi, güneyde Bitlis’in Ahlat ve Adilcevaş İlçeleri ile komşu olan ilçenin toplam yüzölçümü 1534 km² dir. İlçe geniş ova ve dağlarla kaplıdır. Malazgirt ilçesinin doğu kesimindeki, Ağrı ili Patnos ilçesinin batı sınırında yer alan Top

---

2009-2011 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Adı geçen kurumlar ve ekip üyelerimize teşekkür ederiz.

² Makale, bu makalenin ilk yazarının danışmanlığında, makalenin ikinci yazarı tarafından Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı’nda tamamlanan Yüksek Lisans Tezi’nin bir bölümünün yeniden değerlendirilmesi sonucunda hazırlanmıştır. Bkz. Yunus Çiftçi: “Yüze Araştırmalarında Ele Geçen Çanak-Çömlekler Işığında Muş Bölgesi’nde Erken Transkafkasya Kültürü” , (YüzüncüYıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2016.

Dağı Malazgirt Ovası'nın doğu sınırını oluşturur. Malazgirt Ovası'nı Murat Nehri, Hınıs ayı ve Bağdışan ayı sulamaktadır (Sayılan, 2007:s.117). Arazinin % 65'ini dağlık alanlar oluşturur. İlçenin kuzeydoğu kesiminde Katerin Dağı, gúneydođu istikametinde ise Süphan Dağı (4.058 m.) yer almaktadır. İlçenin de yer aldığı Malazgirt Ovası yüksek bir plato görünümünde olup, Süphan Dağı'nın yer yer volkanik kaya yığınları ovaya dağılmış vaziyettedir(Sayılan, 2007:s.135). Dağın kuzey etekleri ve düzlükler boyunca volkan püskürmeleri sonucunda oluşan bazalt kayalar alana yayılmış durumdadır. İlçenin kuzey kesiminde Ağrı İli, Diyadin İlçesi civarında doğan ve Ağrı ili ile Hamur ve Tutak ilçelerini geçtikten sonra Malazgirt sınırlarına ulaşan Murat Nehri akmaktadır.

Bulanık İlçesi, Muş merkezine 105 km uzaklıkta, 1.430 km² yüz ölçümlü, deniz seviyesinden yüksekliği 1.480 m olan, Muş ilinin ikinci büyük ilçesidir. İlçe merkezi ve köylerinin çok büyük bir kısmı ovada kurulmuştur (Sayılan, 2007:s.120).Bulanık Ovası Malazgirt Ovası'nın batı kesiminden başlayıp batısında yer alan LizOvası'na kadar devam eder. Malazgirt'ten gelen Murat Nehri boyunca uzanan Bulanık Ovası, Muş İli, Merkez İlçeye bağlı Bostankent Köyü'nün kuzeyinde, Murat nehri üzerine kurulmuş olan Alpaslan I Barajı'nın bulunduğu bölgede sonlanır. Bulanık Ovası'nın batı kesimlerinde Bilican Dağı, İlçe Merkezinin gúneyinde, Örenkent, Gölyanı ve Kırkgöze Köylerinin arasında kalan Haçlı (Kazan) Gölü bulunmaktadır. Bulanık Ovası'nın gúneybatı kesiminde, daha küçük ölçekli Liz (Erentepe) Ovası yer almaktadır. Ova Bilican Dağlarının (2.950 m.) gúneyinden başlayıp Murat Irmağına kadar uzanmaktadır (Arınç, 2011:s.153-161).

Erken Transkafkasya Kúltürü:

Muş bölgesinde yürütölen arkeolojik araştırmalar bölgede en erken yerleşimlerin Paleolitik ađ'da başladığını belgelemektedir. Geç Kalkolitik ve İlk Tunç ağı'nda bölgede yoğun bir yerleşimin olduğu anlaşılmaktadır(Kökten, 1947:s.463; Burney, 1958: s.157-209; Özfırat, 1999:s.1-22; 2000: s.193-210; 2001:s.123-140; Rothman, 1993: s.249-295; Biber, 2016: s.335-360; Biber ve avuşoğlu, 2011: s.201-224; 2013: s.303-320; Biber vd., 2012: s.373-401). Bölgede Erken Transkafkasya Kúltürü'nün egemen olduğu bu dönemlerde yerleşim görmüş bazı arkeolojik merkezler bulunmaktadır. İlerleyen bölümde bu merkezlere değinilecektir.

Erken Transkafkasya Kúltürü bölge arkeolojisinde yaşanan bilinmezlikler açısından en önde gelenidir. Zira bu kúltürün anavatanının neresi olduğundan başlayıp, yayılım alanı, yaşandığı

dönemin başlangıç ve sona eriş tarihi, yaşam biçimi, mimarisi ve seramikleri gibi pek çok konuda farklı görüşler bulunmaktadır(Burney, 1958: s.158-174; Kozbe, 1990: s.534; Kuşnerava, 1997; Russel, 1980; Rothman, 1994: s.281-294; 2015: s.121-135; Batiuk ve Rothman, 2007: s.7-17; Işıklı, 2011; 2015, s.241-249; Wilkinson, 2015: s.112-117; Palumbi, 2015, s.78-88). Bu metinde bu tartışmalara girmeden, daha önce yapılmış olanlarla birlikte tarafımızdan yürütülen yüzey araştırmalarında ele geçen çanak-çömlekler ışığında bölgede tespit edilen yerleşimler ve seramikleri üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Ancak, Erken Transkafkasya Kültürü'nün genel özelliklerine kısaca değinmek faydalı olacaktır. Erken Transkafkasya Kültürü, coğrafi açıdan oldukça geniş bir alanda yayılım göstermiştir. Bu coğrafyayı kabaca bugün “Kafkasya Ülkeleri” olarak bilinen Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Nahcivan toprakları, Kuzey ve Kuzeybatı İran toprakları, Doğu Anadolu bölgesinin büyük bir bölümü ve Kuzey Suriye – Levant topraklarının önemli bir kısmı oluşturmaktadır (Işıklı, 2011: s.15).Yukarıda bahsedilen Kafkas ülkeleri ve İran'nın batı kesimi kültürünün doğu sınırı oluştururken, batı sınırı Sivas ili içine değin devam etmektedir (Engin, 2011: s.173). Kültürün güney sınırını ise Toros Dağları silsilesi oluşturmaktadır. Ancak güney sınırı verimli hilal olarak adlandırılan topraklara yani Filistin toprakları içine kadar ulaşmıştır. Farklı ülkelerden araştırmacılar, kendi siyasi sınırları içinde bulunan toprakları bu kültürün merkezi olarak göstermişler ve bundan dolayı bu kültüre farklı adlandırmalar verilmiştir (Ünsal, 2008:388). Bunlar “Kura-Aras Kültürü (Kuftin, 1943: s.92-143)”, “Kafkasya'nın Eneolitik Kültürü (Arsebük, 1974: s.146)”, “Yanık Kültürü (Burney ve Lang, 1971: s.44)”, “Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı Kültürü (Buney ve Lang, 1971: s.158)”, “Karaz Kültürü (Koşay ve Turfan, 1959: s.359)”, “KhirbetKerak Kültürü (Amiran, 1952: s.89-103)” ve “Erken Transkafkasya Kültürü (Burney ve Lang, 1971:s. 45; Russel, 1980)”dür.Bu makalede de “Erken Transkafkasya Kültürü” kullanımı tercih edilmiştir.

Karaz Kültürü olarak da adlandırılan bu kültürün, Doğu Anadolu'da Erzurum bölgesinde Sos Höyük, Karaz Höyük ve Pulur Höyük, Van bölgesinde ise Ernis Mezarlığı, Karagündüz Höyük ve DilkayaHöyük'te ele geçen buluntulara göre Geç Kalkolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağı ortalarına kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Gerek kültürün ilk ortaya çıktığı bölge ve gerekse ilk ortaya çıkış tarihi hakkında bilim adamları arasında ortak bir fikir yoktur. Transkafkasya'dan Khirbet Kerak'a kadar bu kültürün yayıldığı bölgeler için farklı tarihler önerilmektedir. Değişik merkezlerde

yapılan kazılar ışığında M. Ö. 3.600 yılı ile M. Ö. 3.200 yılları arasında değişik tarihler önerilmiştir. Kültürün sona erişi için ise M. Ö. 2000 ile M. Ö. 1800 arasında değişen farklı tarih önerileri bulunmaktadır (Burney ve Lang, 1971; Kelly-Buccelati, 1974; Sagona, 1984).

Kültürün Kafkasya Bölgesi'nden, muhtemelen zorlu iklim şartları, hastalıklar ve siyasi nedenlerden kaynaklanan bir göç sonucunda yukarıda tanımlanan, oldukça geniş bir alana yayıldığı düşünülmektedir. Yayılım alanındaki kalıntı ve bulgulardan, yaklaşık bin yılı aşkın bir süre devam eden Erken Transkafkasya Kültürü'nü oluşturan halkların esas olarak hayvancılık ve tarıma dayalı yarı göçebe bir yaşam tarzını benimsedikleri anlaşılmaktadır. M. S. Rothman(2015: s.124), Erken Transkafkasya Kültürü'nün anavatanı olarak Kura ve Aras nehirlerinin oluşturduğu havzayı göstermekte ve Güney Kafkasya ile Kuzeydoğu Türkiye topraklarının da bu alanda yer aldığını belirtmektedir. Ayrıca M.Ö. 3500 – 2500 yılları arasına tarihlendirdiği kültürü, dağlara uyum sağlamış, ortak bir kimlikleri olan, sembolik el yapımı ve siyah perdahlı çanak – çömlekler kullanan ve kendine özgü yaşam biçimleri olan bir topluluk olarak nitelemiştir. Erken Transkafkasya Kültürü'ne özgü seramikler, Kiremit, Kahverengi, Gri, Siyah ve kültürle özdeşleşmiş olan Çift Renkli (dış siyah, içi kırmızı – kahverengi) Mal gibi farklı mal gruplarına sahiptir. Siyah ve Çift Renkli Mal grupları kültüre has pişirme yöntemleri ile oluşturulmuştur(Arsebük, 1974: s.19). Yapılan deneysel arkeoloji çalışmaları neticesinde siyah rengin boya olmadığı, kabın pişirme sırasında belirli bir süreçte oksijensiz bırakılarak karartılmasından kaynaklandığı olduğu ortaya çıkmıştır(Kibaroglu, 2015: s.226-227). Pişirme sırasında karacak dış yüzey az oksijene maruz bırakılarak boğma yöntemi ile sadece ısı almaktadır ve oksijensiz ortamda kararırma ile istenilen bilinçli renklendirme elde edilmiş olmaktadır (Koşay ve Turfan, 1959: s.356) .

Tüm grupların ortak özelliği iyi derecede açık ve el yapımı olmalarıdır. Seramiklerin büyük bir bölümünde görülen açık, pişirme sonrası ya hayvan derisi ya da düzgün bir aletin kabın yüzeyine uygulanması ile oluşturulmaktadır(Işıklı, 2011: s.69-72). Açıklama için yeni bir öneri olarak; günümüz çanak-çömlek ustaları ile yapılan sohbetlerde çanak-çömleklerin çok iyi parlatılması için kabın fırından çıkarıldıktan hemen sonra süt veya süt ürünlerinden oluşan malzemelerle kabın yüzeyinin sıvazlanması gerektiği söylenmiştir. Erken Transkafkasya çanak çömlek tipolojisinde çeşitlilik hâkimdir. En sık rastlanılan formlar çanak, çömlek, küp, tabak ve kâselerdir. Çanak - çömlek tipleri genel olarak ele alındığında çömlek tiplerinin

baskın olduğu göze çarpar. Çömlekler, çeşitli boyutlarda olup genellikle geniş karınlıdır, boyunlu ve boyunsuz tipleri vardır. Boyun yukarı doğru düz şekilde verilmiş olup hafif içe girintili olan örnekleri de mevcuttur. Çömlekler pişirme kapları olarak ta kullanılmıştır.

Çanaklar ise derin ve yayvan çanaklar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bunun yanında nerdeyse düz bir şekilde yapılan pişmiş toprak mutfak kapları da ortaya çıkarılmıştır. Araştırmacılar tarafından hamur yoğurmak için kullanılan bir çeşit kap olduğu söylenmektedir.

Bir başka tip ise çömlekçik ya da kâse olarak tanımlanan küçük kaplardır. Bunların yanında testiler, bardaklar, fincanlar ve depolama küpleri gibi çeşitlilik gösteren tipler vardır. Çanak çömlek gruplarında farklı tipte kulp özellikleri vardır. Dikey ve yatay kulpların yanında “Nahçıvan tipi” olarak anılan kulpta kullanılmıştır. Kültürün çanak çömleklerinin tamamı açıkılı değildir ve pişirme kapları gibi günlük kullanım kapları bu sınıfa girmektedir. El yapımı, açkısız ya da yarı açıkılı, kötü pişirilmiş ya da yangına maruz kalmış örneklerdir.

Erken Transkafkasya seramiğinde karşılaşılan bezeme teknikleri yiv-oluk, kazıma, kabartma ve baskı bezeme teknikleridir. Burney, bezemedeki bu farklılığın evre farkından olduğunu ileri sürmüş ve “ kabartma bezeme” ve “oluk bezeme”nin erken dönemde kullanıldığını savunmuştur (Burney, 1958: s.161). Bezemede kullanılan motifler genellikle geometrik motifler ağırlıkta olmak üzere stilize natüralist motiflerdir.

Bulanık ve Malazgirt Ovalarındaki Erken Transkafkasya Dönemi Yerleşimleri

Muş’un Bulanık ve Malazgirt İlçelerinde 2009, 2010 ve 2011 yıllarında tarafımızdan yapılan yüzey araştırmamızda bölge tümüyle araştırılmıştır. Bu araştırmalarda höyük, kale, düz yerleşim, nekropol gibi çok sayıda arkeolojik merkez tespit edilmiştir. Özellikle höyüklerde yapılan araştırma ve incelemeler sırasında ele geçen çanak-çömlek parçaları merkezlerle ilgili dönemleme açısından büyük öneme sahiptir. Yüzey araştırmamızda Erken Transkafkasya Kültürü’ne ait çanak-çömlek parçaları ele geçen, Malazgirt’te 10, Bulanıkta 18 höyük tespit edilmiştir. Ancak bu parçaların çoğunluğu gövde parçası olup seramiklerin rengi, hamuru vb. özelliklerine ilişkin bilgiler verirken tipolojik incelemeler açısından herhangi bir katkı sağlamamaktadır. Bu nedenle Bulanık’ta Kazantepe Höyük, Bendepur Höyük, Kalamettepe Höyük, Sarıpınar Höyük, Elmakaya Höyük, Olurdere Höyük ve Günyurdu Kalesi olmak üzere 7 merkez, Malazgirt’te ise Adaksu Höyük, Nurettin Höyük, Konakkuran Höyük

ve Kılıççı Kalesi'nden oluşan 4 merkez değerlendirmeye alınmıştır. (Harita).

Erken Transkafkasya seramiği tespit edilen höyüklerden birisi Kazantepe Höyüktür. Bulanık İlçesinin 17 km. güneyinde, Haçlı Gölü'nün ise yaklaşık 1.250 m. güneydoğusundaki höyük 1630 m. rakımlı Kaletepe üzerindedir. Yaklaşık 340 m. çapında, dairesel yapılı ve düz konil höyüğün güney bölümünün hem doğu hem de batı kısımlarında 2.50-3.00 m. kalınlığa sahip, Demir Çağına tarihlenen sur kalıntıları bulunmaktadır (Resim 1).

Bulanık'ın 35 km. güneybatısındaki Mollakent Köyünün yaklaşık 800-900 m. kadar kuzeyinde yer alan Bendepur (Mollakent) Höyüğün güneyinden Bendepur Deresi geçmektedir. Höyük kuzey-güney yönünde 250 m., doğu-batı yönünde 205 m. ölçülerinde olup, oval yapılıdır. 1489 m. rakımlı olan höyüğün yüksekliği kuzey kesimde 27 m. dir. Doğu ve güney kesimleri ise nispeten daha az eğimlidir.

Kalamettepe Höyük, Elmakaya Beldesi'nin doğu kesiminde, Kalem Çeşme Mevkisinde yer almaktadır. 1710 m. rakımlı höyükyaklaşık 25 m. yüksekliğe sahiptir. 315x150 m. ölçülerinde oval yapılı höyüğün kuzeyi dik olup, güney ve güneydoğu kesimi daha az eğimlidir. Höyük konisinde köy evleri bulunmaktadır (Resim 3).

Sarıpınar Höyük Bulanık İlçesi, Sarıpınar Köyü, Köyiçi Mevkiinde yer almaktadır 1495 m. rakımlı höyüğün doğu kesimi dairesel ve dik yapılı, batı kesimi ise yayvan bir görünümündedir. 320x100 m. ölçülerindeki höyük üzerinde, bir cami, Belediye Başkanlığı Binası ve sivil konutlar yer almaktadır (Resim 4).

Bulanık İlçesinde yer alan, Erken Transkafkasya Döneminde yerleşim görmüş höyüklerden bir diğeri Elmakaya (Leter) Höyüktür. 1695 m. rakıma sahip höyük dairesel yapılıdır. 150 m. çapında ve yaklaşık 20 m. yüksekliktedir. Köy yerleşimi ile çevrili höyüğün konisinde ve eteklerinde yeni konutlar bulunmaktadır (Resim 5).

Bulanık'ın Olurdere (Kopo) Köyü'nde bulunan Olurdere Höyük köyün hemen güney bitişiğindedir. 240x260 m. çapında, dairesel yapılı bir höyüktür. Doğu kesimde 32.0 m. yüksekliğe sahiptir. Batı kesimi kayalık olan höyüğün kuzey etekleri Alpaslan 1 barajı göl suları altında, güney ve güneydoğusu dışındaki bölümleri köy evleri altında kalmıştır (Resim 6).

Günyurdu Kalesi, Bulanık ilçesi, Günyurdu Köyü'nün 1 km. kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kuzey kesimde birleşerek Geli (Zinç) Deresini oluşturan iki dere arasında uzanan, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu bir sırtın batı ucunda yer alan kale Demir Çağ'a

tarihlendirilen, 220 x 75 m. ölçülerinde ve kabaca dikdörtgen bir plana sahip surlarla çevrilidir (Resim 7). Höyük olduğu anlaşılan bu merkezde yüzeyde yapılan incelemeler sırasında diğer dönem seramiklerinin yanı sıra Erken Transkafkasya Dönemi'ne ait, kazıma bezemeli bir çömlek parçası da ele geçmiştir.

Bulanık İlçesi'ndeki arkeolojik merkezler genellikle İlçenin kuzey ve güney kesimlerinde, nispeten ovoidan daha yüksek kesimlerde yer almaktadır. Özellikle ova kesiminde bu döneme ait herhangi bir yerleşim yokmuş gibi görünmektedir. Söz konusu merkezler Murat Nehri'ne katılan derelerin yakınlarında yer almaktadır. Örneğin Bendepur Höyük, Mollakent Deresi'nin hemen doğu kıyısında, Kazantepe Höyük Molla Deresi'nin doğu kesiminde yer almaktadır. Sarıpınar Höyük ise Hınıs Çayı yakınındadır. Bu nedenle ovanın daha çok tarımsal faaliyetler için kullanıldığı, döneme ait yerleşimlerin ise ovoidan daha yüksek rakıma sahip alanlarda olması ise hayvancılığa dayalı yaşam tarzına işaret ediyor olabilir. Dolayısıyla Malazgirt ve Bulanık bölgesinde Erken Trans Kafkasya Kültürü'nün tarım ve hayvancılığa dayalı bir sisteme oturduğu söylenebilir.

Malazgirt'te ise merkez sayısı daha azdır. Bunlar Adaksu Höyük, Nurettin Höyük, Kılıççı Kalesi ve Konakkuran Höyük'tür. Adaksu Köyü'nün hemen güney kesiminde yer alan Adaksu Höyük Malazgirt İlçesi'nin 20 km. güneyindedir. Kuzey ve batısından Adaksu Deresi geçen höyük 2024 m. rakıma sahiptir. 350x250 m. ölçülerinde oval yapılı ve düz konilidir (Resim 8).

Nurettin Höyük Malazgirt İlçesi'nin 17 km. kuzeybatısında, Nurettin Köyü, Köyiçi Mevkiindedir. Höyük Kayabaşı Tepe olarak da bilinen bir tepe üzerinde yer almaktadır. 1593 m. rakımlı, 370x325 m. ölçülerinde oval yapılı höyük üzerinde birkaç kademe sur duvarı görülmektedir. Batı ve güney kesimde 30.0 m. yüksekliğe sahip olup, kuzeyi nispeten daha alçaktır (Resim 9).

Malazgirt İlçesinin 16 km. batısında, Kılıççı Köyü'nün güneybatı ucunda, Murat Nehri'nin hemen kuzey kıyısındaki Kılıççı Kalesi 1517 m. rakımlı Şehittepesi olarak bilinen doğu-batı doğrultulu bir tepe üzerinde bulunmaktadır (Resim 10). Murat Nehri'nin kuzey kıyısı boyunca uzanan tepenin kuzeye bakan yüzünde 3.00 m. yüksekliğinde, işçilikli poligonal yapılı, andezit cinsi taşlarla örülmüş sur kalıntıları günümüze ulaşmış durumdadır. Sur kalıntıları Demir Çağ'a tarihlendirilmektedir. Ancak yüzeyde ele geçen seramikler arasında Erken Transkafkasya Dönemi'ne ait olanlar da bulunmaktadır.

Konakkuran Höyük Malazgirt'in 17 km. kuzeyindeki Konakkuran Köyünün merkezinde bulunmaktadır. Yaklaşık 120 m. çapında, dairesel yapılı höyüğün çevresinde günümüz evleri bulunmaktadır. 1511 m. rakıma sahip höyük doğu kesimde 15 m. yüksekliğindedir. Höyüğün batı kesimi toprak alımı nedeniyle tahrip edilmiştir (Resim 11). Höyük Murat Nehri'nin 600-650 m. kadar batısında yer almaktadır.

Malazgirt İlçesi'nde ovanın güney kesimini Süphan Dağı kaynaklı lav püskürükleri kapladığından tarıma elverişli alanlar az ve dağınıktır. Yüzeysel araştırmaları sonucu tespit edilen merkezlerin bu coğrafi yapıya göre konumlandığı anlaşılmaktadır. Adaksu Höyük ovanın güney kesiminde yer alır ve hemen yanından bir dere geçmektedir. Höyüğün yakınlarında başka bir Erken Transkafkasya kültürü merkezi henüz tespit edilmemiştir. Belki de bu sebeple bu merkez oldukça zengin çanak-çömlek örnekleri vermektedir. Höyükte ele geçen çanak-çömlek parçalarından, yerleşimin Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağı sonlarına kadar sürekli iskan gördüğü anlaşılmaktadır. Konakkuran Höyük, ve Kılıççı Kalesi ise Murat Nehri'nin kenarında kurulmuşlardır.

Çanak-Çömlekler:

Kültüre ait başka bölgelerdeki merkezlerde yapılan kazılar sonucu oluşturulan mal grubu ve tipoloji zenginliği Bulanık ve Malazgirt araştırmalarında görmek mümkün olmamıştır. Bu ilçelerde yapılan araştırmalarda ele geçen toplamda 48 çanak – çömlek parçası arasında, ağırlıklı olarak kahverengi tonlarından oluşan Kahverengi – Kiremit Renkli Mal grubu, iç ve dış yüzeyi farklı renklerde olan ve oldukça iyi açkılı örneklerin olduğu Çift Renkli Mal grubu ve tek örnekle temsil edilen Siyah Renkli Mal grubu bulunmaktadır (Grafik 1). Çift Renkli Mal Grubu, kültürün bilinçli olarak çanak ve çömleklerde fırınlama esnasında farklı uygulamalar kullanarak dış yüzeyin genelde siyah veya koyu gri renkte, iç yüzeyin ise genellikle kahverengi-kiremit renklerinin tonlarının verilmesiyle elde edilen mallar için kullanılan bir adlandırmadır. Fazla olmasa da bazı örneklerde dış kahverengi iç ise siyah renktedir.

Yüzeysel araştırmamızda Bulanık ve Malazgirt merkezlerinde ele geçen Erken Transkafkasya çanak çömlekleri genel itibariyle benzerlik göstermektedir. Dışa çekik ağız kenarlı çömlekler ve çanaklar en çok kullanılan tiplerdir. Bunların yanında basit ağız kenarlı örneklere de rastlanmaktadır. Çalışmada ele alınan çanak-çömlek parçaları form bakımından incelenmiş ve karşılaştırma da

kullanılan diğer merkezlerle yine form bakımından değerlendirme altında alınmıştır.

Çanak – çömlek parçalarının incelenmesi sonucu, 48 parçanın tamamının kum katkılı olduğu (çoğunlukla orta büyüklükteki kum olmak üzere), %60'ının saman yada bitki, %40'ının taşçık, %30'unun mika (kil içinde bulunan mika kalıntıları da dahil) ve %10'unun kireç katkılı olduğu görülmektedir (Grafik 2). Saman – bitki katkısı dışında diğer katkıların kilin içinde doğal olarak mı bulunduğu yoksa hamur işlenirken mi eklendiği tam olarak belli değildir.

Bulanık İlçesi'nde, Kazantepe Höyük'te (Resim 1) ele geçen Çift Renkli Mal grubu örnekleri az sayıdadır ancak Muş Bölgesi yüzey araştırmaları boyunca kültürün karakteristik bir özelliği olan “Nahçıvan Kulp” sadece bu merkez de ele geçmiştir. Çift Renkli Mal grubunda yer alan bu örnek çok iyi açıktır. Merkezin Çift Renkli mal grubunda yer alan çömlekler basit ağız kenarlı ve dışa çekik ağız kenarlı çömlek tiplerindedirler (Resim 12-13, Katalog 1). Oldukça iyi açıklı olan merkezin bu mal grubunun benzer örnekleri Arslantepe (Palumbi, 2012: Fig. 3), Dilkaya (Çilingiroğlu, 1986: s. 92, Res. 8), Karagündüz (Sevin ve Kavaklı, 1995: s. 355, Res. 8), ve Amiranis Gora (Chubinishvili, 1963: Fig. 11) gibi merkezlerden ele geçmiştir.

Kazantepe'de en fazla buluntu grubunu Kahverengi-Kiremit Renkli Mallar oluşturmaktadır. Bu mal grubu örnekleri tipoloji olarak diğer örneklerden farklılık göstermektedir. Kazılarda fazla örneklerinin ele geçmediği ancak Kiguradze ve Sagona'nın (2004: s.38-94) yayınlarından Bayburt yüzey araştırmalarında ve Sioni'de benzer nitelikte örneklerin bulunduğu bilinmektedir. Bu buluntular genellikle basit ağız kenarlı ancak ağız ucunda bir sivrilikle sonlandırılmış ve boyunsuz, oval gövdeli, geniş ağızlı çömleklerdir. Kazantepe de ele geçen bu grup örnekler kahverengi hamurlu, hamurun renginde astarlı, saman, taşçık ve az mika katkılıdır (Resim 14-15; Katalog 2). Kazantepe örneklerinin benzerleri Sioni, Bayburt - Pulur, Bayburt– Gundulak (Kiguradze ve Sagona, 2004: s.38-94).Dilkaya (Çilingiroğlu ve Derin, 1991: s.420), ve Karagündüz (Sevin vd., 1999: s. 848) gibi merkezlerde ele geçmiştir.

Bendepur Höyük'te (Resim 2) ele geçen örneklerde dışa çekik ağız kenarlı çömlek tipi yaygındır. Çift Renkli Mal grubunun örneklerinin olduğu bu merkezde çok iyi açıklı örnekler ele geçmiştir. Boyunlu, dışa çekik ağız kenarlı, dış siyah, iç kahverenginde olan çömleklerin yanında bir basit ağız kenarlı çanak parçasının dış kahverenginde iç siyah renktedir (Resim 16-17, Katalog 3). Bu merkezin buluntularına benzer örnekler Arslantepe (Palmieri, 1984: s.75, Fig. 1/1), Sos Höyük (Sagona vd., 1998: s. 50, Fig. 4/5),Dilkaya

(Çilingiroğlu, 1986: s. 92, Res. 6/2) ve Geoy Tepe (Sagona, 1984: Fig.70/4) gibi merkezlerde bulunmaktadır. Form bakımından benzer olan örneklerde Bendepur Höyük örneklerinde görülen boyunlarda ki keskinlik fazla belirgin değildir. Örnekler dışa çekik ağız kenarlı, dışa kalınlaştırılmış dudak kısımları ile benzerlik gösterir.

Kalamettepe Höyük'te (Resim 3) Erken Transkafkasya Kültürü'ne ait Kahverengi-renkli mal grubuna dahil olabilecek tek örnek vardır. Dışa çekik ağız kenarlı olan bu çömlek parçası kahverenginde hamurlu ve hamurun renginde astarlıdır (Resim 18-19, Katalog 4). Form bakımından Norşuntepe (Sagona, 1984: Fig. 4/5), Tepecik (Palumbi, 2008: Fig. 6/5), Değirmentepe (Esin ve Harmankaya, 1986: s.31, Res. 27/2), Büyüktepe Höyük (Sagona vd., 1993: Fig. 3/2) ve Karagündüz (Sevin vd., 1998: s.586, Res.8/1) gibi merkezlerde örnekleri bulunmaktadır.

Sarıpınar Höyük'te (Resim 4) Çift Renkli Mal grubunun açıkli, basit ağız kenarlı çanak örnekleri bulunmaktadır. Dış siyah, iç kiremit tonlarında olan örneklerde orta kum ve az saman dışında katkı kullanılmamış, kabın iç ve dış yüzeyi çok iyi açkılanmıştır (Resim 20-21/1-3; Katalog 5). Bu merkezin çanak çömleklerine benzerler Arslantepe (Palumbi, 2012: Fig.4/h), Taşkun Mevkii (Palumbi, 2008: Fig.6.32/1), Büyüktepe (Sagona, 1992: Fig.4/2), Sos Höyük (Sagona vd., 1997: Fig.12/3) ve Dilkaya (Çilingiroğlu, 1986: s.91, Res.5/1,2) gibi merkezler gösterilebilir. Arslantepe ve Büyüktepe örneklerine tamamen benzeyen Sarıpınar buluntuları açık bakımından farklılık gösterir.

Elmakaya Höyük'te (Resim 5) dışa çekik ağız kenarlı çömlek ve basit ağız kenarlı çanak örnekleri bulunmaktadır. Her iki parçada Çift Renkli Mal grubunda yer alır (Resim 20-21/4-5; Katalog 5).

Olur dere Höyük'te (Resim 6) ise bir adet dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası ele geçmiştir. Çift Renkli Mal grubunda yer bu alan parça oldukça yaygın kullanılan kısa boyunlu çömlek formundadır (Resim 20-21/6; Katalog 5). Elmakaya ve Olurdere örnekleri için Korucutepe (Kelly-Buccelati, 1978: pl.116/F), Norşuntepe (Hauptmann, 1972: pl.72/5), Güzelova (Koşay ve Vary, 1967: pl.XXII), Sos Höyük (Sagona vd., 1996: s.27-48, Fig.10/5), Dilkaya (Çilingiroğlu, 1986: s.92, Res.6/2) ve Van Kalesi (Tarhan ve Sevin, 1991: s.455, Res.23/4) buluntuları örnek gösterilebilir.

Günyurdu Kalesi'nde (Resim 7) ise Çift Renkli Mal grubunda olan bir çömlek gövdesine ait parça bulunmaktadır. Parça iyi açkılanmış ve bezemelidir. Parça üzerinde kazıma çizgiler ile

geometrik motifler oluşturulmuş ancak bezemenin tam olarak nasıl olduğu anlaşılamamaktadır (Resim 20-21/7; Katalog 5).

Malazgirt ilçesi'nde, Adaksu Höyük (Resim 8) en çok buluntu veren merkezdir ve ele geçen örnekler bölgenin genel tipolojisi ve mal grubu bakımından güzel örneklerden oluşmaktadır. Çift Renkli Mal grubu ve Kahverengi - Kiremit Renkli Mal grubunun yanında Siyah Mal grubuna ait bir çömlek parçası da bulunmaktadır. Bu parça çok iyi açılanmış, dışa çekik ağız kenarlı, kısa boyunlu ve bezemelidir. Oluk bezeme ile yapılan kısa, düz çizgiler ve hemen bu çizgilerin altında ise yuvarlak yapılmış başka bir oluk bezeme motifi görülmektedir. "Dimple and Groove" (Rothman, 2003: s.216) olarak ta anılan bu bezeme kültürün yayılım alanında oldukça sık kullanılan bezeme motiflerinden biridir (Resim 22-23, Katalog 6). Adaksu Höyüğü'nün Çift Renkli Mal grubu örneklerini çoğunlukla dışa çekik ağız kenarlı, boyunlu çömlekler oluşturur. Bunun yanında basit ağız kenarlı, yayvan çanaklarda ele geçmiştir (Resim 24-25; Katalog 7). Bu mal grubu iyi açıklı olmalarının yanı sıra açıklı örnekleri de bulunmaktadır. Bu açıklı örneklerde pişirme özellikleri farklılık göstermektedir. Orta pişirilmiş parçaların yanında kötü pişirilmiş örnekler de bulunmaktadır (Resim 26-27; Katalog 8). Kültürde açıklama fırınlamadan önce yapıldığı için muhtemelen bu açıklı parçalar kültürün pişirme kapları ya da günlük kullanım kapları olarak üretilmiş olabilirler. Açıklı parçalar içinde dışa çekik ve içe çekik ağız kenarlı çömleklerin yanında basit ağız kenarlı çömlekler bulunmaktadır. İçe çekik ağız kenarlı çömlekler boyunsuz ve oval gövdelidir.

Adaksu Höyük'te Kahverengi -Kiremit Renkli mal grubundaki örnekler ise orta açıklıdır. Kahverenginin açık ve koyu tonlarından oluşan hamur renkleri ve hamurun renginde astarları bulunmaktadır. Dışa çekik ağız kenarlı çömleklerin yanında basit ağızlı çanak örnekleri de kullanılmaktadır (Resim 28-29; Katalog 9). Adaksu Höyük buluntularının oldukça yaygın bir kullanım görmüş olduğu ve neredeyse kültüre ait her merkezde benzerlerinin olduğu söylenebilir. Özellikle de form bakımından oldukça yaygın bir kullanım görülmektedir ve dışa çekik ağız kenarlı, boyunlu çömleklerin yanında yayvan çanaklar oldukça fazladır. Bu merkezler arasında Tepecik (Palumbi, 2008: Fig.6.56/10; Sagona vd., 1993: Fig.3/1), Sos Höyük (Sagona vd., 1998: Fig.9/2), Dilkaya (Çilingiroğlu, 1986: Res.3/4), Trialeti (Sagona, 1984: Fig.2/3) ve Chobateri (Kakhiani ve Sagona, 2013: Fig.42/4) sayılabilir.

Nurettin Höyük'te (Resim 9) ele geçen bu kültüre ait tek örnek dışa çekik ağız kenarlı çanak parçasıdır. Parça hafif omurgalı ve

açıklıdır. Açık kahverengi hamurlu olup alt kısımdan üste doğru bir kararına görülmektedir (Resim 30-31/1; Katalog 10). Bu tip örnekler genelde Kafkasya'da Affula (Kuşnerava, 1997: Fig.22/23) ve Kvatshhelebi (Sagona, 1984: Fig.35/2) de ele geçen bazı örneklerle benzetilmektedir.

Kılıççı Kalesi'nde (Resim 10) ele geçen tek örnek ise Çift Renkli Mal grubundan kısa boyunlu, dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçasıdır (Resim 30-31/2; Katalog 10).

Konakkuran Höyük'te (Resim 11) birçok çanak-çömlek parçası ele geçmesine rağmen profil veren tek parça bulunmaktadır (Resim 30-31/3; Katalog 10). Diğer buluntular ise gövde parçalarından oluşmaktadır. Genel olarak parçalara bakıldığında iyi açıklı oldukları görülmektedir. Ele alınan tek parça ise basit ağız kenarlı derin çanak örneğidir. Ağız altında düz, tek bir kazıma çizgi görülmektedir. Kılıççı Kalesi ve Konakkuran Höyük buluntularının benzerleri Van Kalesi (Tarhan ve Sevin, 1991: s.455, Res.23/5), Dilkaya (Çilingiroğlu, 1992: s.483, Res.4/3) ve Sos Höyük (Sagona vd., 1997: Fig.11/10) gibi merkezlerde görülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bulanık ve Malazgirt ilçelerinde yaptığımız yüzey araştırmaları sonucunda, yüzeyde ele geçen çanak-çömlekler içerisinde profil veren 48 çanak-çömlek parçasından hareketle, Erken Transkafkasya Kültürüne ait birçok yerleşim alanının varlığı tespit edilmiştir. Bulanık ilçesi'nde; Kazantepe Höyük, Bendepur Höyük, Olurdere Höyük, Elmakaya Höyük, Sarıpınar Höyük, Kalamettepe Höyük ve Günyurdu Kalesi olmak üzere toplam 7 merkez, Malazgirt İlçesi'nde ise Adaksu Höyük, Nurettin Höyük, Konakkuran Höyük ve Kılıççı Kalesi olmak üzere 4 merkez tespit edilmiştir. Bulanık ve Liz Ovalarında, orta kesimlerde bu döneme ait merkez bulunmamaktadır. Sarıpınar Höyük ovanın kuzey kesiminde, Olurdere, Bendepur, Kazantepe ve Elmakaya Höyükleri ile Kazantepe ise güney kesimlerde, ovanın nispeten daha yüksek bölümlerinde yer almaktadır. Ancak yerleşimlerin tamamının akarsu yakınlarında olduğu görülmektedir. Malazgirt İlçesi'nde özellikle güney kesimlerinin Süphan Dağı lav püskürükleriyle kaplı olmasından dolayı yerleşim merkezlerinin sayısı azdır. İlçenin güney kesiminde sadece Adaksu Höyük yer almaktadır. Kuzey bölümünde ise Murat Nehri kıyıları tercih edilmiş gibi görünmektedir. Bu bölümde Konakkuran ve Nurettin Höyükleri ile Kılıççı Kalesi³ Erken

³ Tepenin kuzey kesimlerinde kısmen günümüze ulaşmış sur kalıntılarının Demir Çağ'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Hanifi Biber: "Bulanık ve Malazgirt'teki Bazı Demir Çağ Kaleleri ve Arzaşkun'un Yeri Sorunu", Uluslararası Doğu Anadolu-Güney

Transkafkasya Dönemi'nde yerleşim görmüştür. Öyle anlaşılıyor ki Erken Transkafkasya halkı bu coğrafi yapının zorlaması sonucu arazinin en uygun alanlarını yerleşim yeri olarak seçmiştir. Yapılan arazi çalışmaları ve materyal incelemeleri sonucunda, kültürün bu bölgeyi arazi şartlarına göre kullandığı ve daha çok hayvancılık ve tarıma dayalı bir sosyal sistem oturttuğu anlaşılmaktadır

Bulanık ve Malazgirt ilçelerinde tespit edilen Erken Transkafkasya Kültürü'ne ait buluntu veren merkezler bakıldığında birçoğunun ilk kez bu dönemde yerleşime açıldığı anlaşılmaktadır. Tarafımızdan yapılan yüzey araştırmalarında sadece Adaksu Höyük ve Kazantepe Höyük'te Geç Kalkolitik Çağ'a ait birkaç çanak-çömlek buluntusu ele geçmiştir. Dolayısıyla Erken Transkafkasya Kültürünün bölgeye gelişiyle birlikte bölge nüfusun ve buna bağlı olarak ta yerleşim yerlerinin kapasitesinin artmış olduğu söylenebilir.

Bölgede ele geçen Erken Transkafkasya Kültürü'ne ait çanak çömlekler kazıları yapılmış merkezlerle karşılaştırılınca o merkezlerde ele geçen örneklerle birçok ortak özelliğin olduğu ancak bazı yerel farklılıkların da varlığı sezilmektedir. Muş bölgesi yüzey araştırmalarında ele geçen tüm çanak çömlekler incelendiğinde hamur renginin genelde kahverengi veya kahverenginin tonları olduğu görülmektedir. Bu durumun Muş Bölgesi'nde bulunan kilin renginden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Özellikle hamur rengi dışında hamura yapılan katkı maddeleri de bu bölgesel farklılık göstermektedir. Bölge seramiklerinin hamurunda genellikle orta kum katkı bazen iri kum katkı, saman veya bitki katkıları, irili ufaklı taşçık katkı ve az da olsa mika ve kireç katkıları kullanılmıştır. Bölge için yerel bir özellik olarak, çanak –çömleklerde kil renginin dışında çoğu çanak-çömlekte saman-bitki katkısının yoğun kullanımı dikkati çekmektedir. Sadece Erken Transkafkasya Kültürü çanak – çömlekleri değil diğer dönem buluntularının çoğunda da bu özellik fark edilecek kadar yaygındır. Mika katkısının çanak-çömleklerin üretiminde kullanılan kilin içerisinde doğal olarak bulunup bulunmadığı tam olarak anlaşılabilir değildir. Her parçada bu katkının olmaması daha çok hamura sonradan eklendiğini gösterse de, şüphesiz detaylı analiz çalışmaları bu sorunun açıklanabilmesine olanak sağlayacaktır.

Çanak-çömleklerde dış veya iç yüzeye uygulanan açıklama işlemi kültüre has olarak fırınlamadan önce yapılmaktadır. Aynı uygulama Malazgirt ve Bulanık merkezlerinde ele geçen çanak-

çömlelerde de görülmektedir. Yüzey araştırması malzemelerinin % 80'i açkılı olup, tümü hamurun renginde astarlı ve el yapımıdır.

Tipolojik olarak dışa çekik ağız kenarlı çömlekleler ile basit ağız kenarlı çanaklar çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunların yanında basit ağız kenarlı ve içe çekik ağız kenarlı çömlekleler de bulunmaktadır. Ancak Kazantepe'de ele geçen Kahverengi-Renkli Mal grubunda bulunan basit ağız kenarlı, boyunsuz ve ağız kenarları sivri çömlekle parçaları kültürün yayılım alanı içinde fazla bir kullanıma sahip değildir. Adaksu Höyük'te ele geçen çanak-çömlekleler sayıca en kalabalık grubu meydana getirmektedir ve Bulanık ve Malazgirt'teki merkezleler arasında en zengin tipoloji bu merkezde bulunmaktadır. Özellikle yayvan çanak tipinin ve çömlekle tiplerinin oldukça yaygın kullanıldığı görülmektedir. Çanak-çömleklelerin nüfusa göre üretildiği tezinden yola çıkılarak Bulanık'ta Kazantepe, Malazgirt'te ise Adaksu Höyüğü'nün dönemine göre oldukça kalabalık bir nüfusa sahip oldukları söylenebilir.

Bölgede ele geçen Erken Transkafkasya Kültürü çanak-çömleklelerinde belirgin olarak bu kültür ile özdeşleşen bezemelere sahip pek fazla örnek ele geçmemiştir. Günyurdu Kalesi'nde tespit edilen Çift renkli mal grubundan bir gövde parçası üzerinde dörtgenle ve ters "V" şeklinde kazıma bezeme (Resim 20-21:7) görülmektedir. Adaksu Höyük'te Siyah Mal grubunda bulunan dışa çekik ağız kenarlı çömlekle parçasının dış yüzeyinde oluk bezeme ile birbirine paralel çizgi bezemeler ve hemen altında ise kültürün yayılım alanı içinde oldukça yaygın görülen dairesel bir motif yer almaktadır (Resim 22-23). Bir diğere bezemeli örnek Konakkuran Höyük'te ele geçen bir çanak parçasının dış yüzeyinde ise yatay çizgi-kazıma bezeme (Resim 30-31:3) bulunmaktadır.

Muş Bölgesi'nde daha önce yapılan yüzey araştırmalarında (Burney, 1958; Rothman, 1993; 1995) elde edilen verilere bakıldığında genel olarak tarafımızdan ulaşılan sonuçlar ile benzerlikler görülmektedir. Örneğin Rothman ve Kozbe tarafından yapılan değerlendirmelerde bölgede ele geçen Erken Transkafkasya seramikleri içerisinde çanak ve çömleklelerin ağırlıkta olduğu ve bazı bölgesel farklılıkların da görüldüğü ifade edilmektedir. Bu bölgesel farklılıkları çanak çömleklelerde ki katkı maddeleri, kullanılan kil, bezeme motifleri ve çanak çömleklelerdeki tipoloji farklılıklarıdır. Katkı maddelerinde genellikle kum ve taşçıgın fazla kullanılması bu bölgenin kendi özelliği olduğuna ve kil içinde bulunan mikanın ise kilin doğal yapısından kaynaklandığına, bezemelerde ise genelde kullanılan motiflerin bölgede de kullanılmış motifler olduğuna, ancak bazı motiflerin rast gele yerleştirildiğine dikkat çekilmektedir. Ancak

bu değerlendirme birkaç çanak çömlek parçası üzerinden yapılmıştır. Tipolojide ise çalışmamızda yer alan Kazantepe Kahverengi-Kiremit Mal grubunda (Resim 14-15; Katalog 2) bulunan parçalar gibi farklı türde, bölgeye has örneklerin olduğu belirtilmiştir (Rothman ve Kozbe, 1997: s.116-119; Kozbe, 1995: s.38-41). Bu durum tarafımızdan ulaşılan sonuçlarla örtüşmektedir.

Rothman ve Burney'in yüzey araştırması buluntularını değerlendiren Kozbe Malatya ve Elazığ bölgelerinde olduğu gibi Muş Bölgesinde de "Nahçıvan Kulp" örneğine rastlanmadığını ifade etmekte ve Burney'e atıfta bulunarak Karaz'dan Van'a çekilecek bir hattın doğusu ile kuzeyinde yaygın olduğuna dikkat çekmektedir (Kozbe, 1995: s.40). Ancak yapmış olduğumuz araştırmalar sonucu tek örnekte olsa Kazantepe Höyük'te bir adet Nahçıvan kulp örneği (Resim 12-13/4) ele geçmiştir. Dolayısıyla bu kanının tekrar gözden geçirilmesi uygun olacaktır.

Rothman, Muş bölgesi buluntularından yola çıkarak bölgenin Kalkolitik ağ'dan beri iskân gördüğünü ve araştırdığı merkezlerin çoğunda Erken Transkafkasya Kültürünün bulunduğunu bildirmiştir. Ancak Rothman (2004: s.129, Tablo I). Muş Ovası ağılıktta olmak üzere Liz Ovası merkezlerini göz önünde bulundurarak böyle bir çıkarıma gitmiştir. Bulanık ve Malazgirt ovalarında kültüre ait merkezler fazla değildir özellikle Malazgirt İlçesinin yeryüzü Őekilleri tarıma fazla elverişli olmaması ve ekilecek alanların sınırlı olmasından dolayı belli alanlarda kümeleşme olduğunu söylemek yanlış değildir. Bu merkezlerden birisi Adaksu Höyüktür.

Tarafımızdan yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen Erken Transkafkasya Dönemi yerleşimlerinden bir bölümü daha önceki araştırmalardan bilinmektedir. Ancak Olurdere, Kazantepe, Konakkuran, Adaksu ve Kılıççı gibi önceden bilinmeyen bazı merkezler ilk kez tespit edilmiştir.

Yüzey araştırmalarımızda Erken Transkafkasya Dönemi'ne ait çok sayıda çanak-çömlek parçası ele geçmiştir. Ancak bunlardan çoğunluğunu gövde parçaları oluşturmaktadır. Profil veren parçaların sayısı ise yukarıda tanıtılmaya alışılanlardan anlaşılacağı üzere 48 adettir. Bu nedenle sınırlı sayıdaki bu malzeme üzerinden daha fazla değerlendirme yapabilme Őansımız yoktur. Ancak bu parçalar bile Malazgirt ve Bulanık Ovaları'nda Erken Transkafkasya Kültürü'nün varlığını ve yerleşim alanlarını belirleme açısından oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Araştırmalarımız bu bakımdan da önem arz etmektedir. Şüphesiz, bölgedeki höyüklerden birinde yapılacak arkeolojik kazılar bu kültüre ait çok daha fazla bilgiye ulaşmamıza olanak sağlayacaktır.

Buluntu Katalogu:

Katalog 1: Kazantepe Höyük (Çift Renkli Mal) (Resim 12-

13):

1 - Basit ağız kenarlı çömlek parçası, Çap: ?, Kahverenginde hamurlu (7,5YR-5/3), dış yüzey koyu gri (10YR-3/1) renkte, iç yüzey açık kahverenginde (10YR-6/3), orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, el yapımı.

2 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:?, kahverenginde hamurlu (10YR-6/4),dış yüzey koyu kahverenginde (7,5YR-4/2), iç yüzey hamurun renginde, ince kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, el yapımı.

3 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:28 cm, kahverenginde hamurlu (10YR-6/3), hamurun renginde astarlı, orta kum katkılı, kötü pişirilmiş, açkılı, el yapımı.

4 - Kulp (Nahçıvan Kulp) parçası, Çap:-, kahverenginde hamurlu (7,5YR-6/4), dış yüzey siyah renkte (10YR-2/1), iç yüzey kahverenginde (5YR-5/6), orta kum ve saman-bitki katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, el yapımı.

Katalog 2: Kazantepe Höyük (Kahverengi-Kiremit Renkli Mal) (Resim 14-15):

1 - Basit ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:22 cm, kahverenginde hamurlu (5YR-5/4), hamurun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, el yapımı.

2 - Basit ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:?,kahverenginde hamurlu (5YR-5/6), hamurun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, el yapımı.

3 - Basit ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:?,kahverenginde hamurlu (7,5YR-4/3), hamurun renginde astarlı, orta kum, taşçık ve az saman katkılı, orta pişirilmiş, açkılı, el yapımı.

4 - Basit ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:36 cm, kahverenginde hamurlu (5YR-5/4), hamurun renginde astarlı, iri kum ve saman-bitki katkılı, kötü pişirilmiş, açkılı, el yapımı.

5 - Basit ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:40 cm, kahverenginde hamurlu (7,5YR-5/3), hamurun renginde astarlı, orta kum, taşçık ve saman-bitki katkılı, kötü pişirilmiş, açkılı, el yapımı.

6 - Basit ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:?,kahverenginde hamurlu (7,5YR-5/3), hamurun renginde astarlı, orta kum, taşçık ve saman-bitki katkılı, kötü pişirilmiş, açkılı, el yapımı.

7 - Basit ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:32 cm, kahverenginde hamurlu (10YR-6/3), dış yüzey gri renginde (7,5YR-4/1), iç yüzey

hamurun renginde orta kum, taşçık ve saman-bitki katkı, kötü pişirilmiş, açık, el yapımı.

Katalog 3: Bendepur Höyük (Çift Renkli Mal), (Resim 16-17):

1 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap: ?, açık kiremit renginde hamurlu (2,5 YR-4/6), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum, saman-bitki katkı, orta pişirilmiş, açık, el yapımı.

2 - Basit ağız kenarlı çanak parçası, Çap: ?, açık kiremit renginde hamurlu (2,5 YR-4/5), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açık, el yapımı.

3 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap: 30 cm, açık kiremit renginde hamurlu (2,5 YR-4/6), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum, orta pişirilmiş, açık, el yapımı.

4 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap: 36 cm, açık kiremit renginde hamurlu (2,5 YR-4/4), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum, saman-bitki katkı, orta pişirilmiş, açık, el yapımı.

Katalog 4: Kalamet Tepe (Kahverengi-Kiremit Renkli Mal), (Resim 18-19):

1 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:30 cm, kahverenginde hamurlu (10YR-6/3), hamurun renginde astarlı, orta kum ve az saman katkı, orta pişirilmiş, az açık, el yapımı.

Katalog 5: Sarıpınar (1-3), Elmakaya (4-5), Olurdere (6) ve Günyurdu (7) (Çift Renkli Mal), Resim 20-21):

1 - Basit ağız kenarlı çanak parçası, Çap:?, kahverenginde hamurlu (5YR-6/6), hamurun renginde astarlı, dış yüzey siyah renkte (5YR-3/1), iç hamurun renginde, orta kum katkı, orta pişirilmiş, açık, el yapımı.

2 - Basit ağız kenarlı çanak parçası, Çap:20 cm, kahverenginde hamurlu (5YR-6/6), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte (5YR-3/1), iç hamurun renginde, orta kum ve saman - bitki katkı, orta pişirilmiş, açık, el yapımı.

3 - Basit ağız kenarlı çanak parçası, Çap:25 cm, kahverenginde hamurlu (7,5YR-6/6), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte (5YR-3/1), iç hamurun renginde, orta kum ve az saman katkı, orta pişirilmiş, açık, el yapımı.

4 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap: 16 cm, Krem (10 YR 7/3) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum, az taşçık ve az saman katkılı, orta pişmiş, açıkılı, el yapımı.

5 - Basit ağız kenarlı çanak parçası, Çap: 16 cm, Krem (10 YR 7/4) hamurlu, hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum, taşçık, saman-bitki katkılı, ortapişmiş, açıkılı, el yapımı.

6 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:34 cm., açık kahverengi (7.5 YR 6/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum katkılı, orta pişmiş, açıkılı, el yapımı.

7 - Gövde parçası, Kiremit (2.5 YR 5/6) hamurlu, hamurunun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum katkılı, iyi pişmiş, açıkılı, el yapımı. Dış yüzeyde kazıma bezeme ile geometrik motifler bulunmakta.

Katalog 6: Adaksu Höyük (Siyah Mal) (Resim 22-23):

1 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:12 cm, siyah (5YR-3/1) hamurlu, hamurun renginde astarlı, iç dış siyah renkte, orta kum ve bitki katkılı, orta pişirilmiş, açıkılı, el yapımı. Dış yüzeyde çizgi oluk bezeme ve yuvarlak oluk bezeme görülmektedir

Katalog 7: Adaksu Höyük (Çift Renkli Mal) (Resim 24-25):

1 - Basit ağız kenarlı çanak parçası, Çap:?, kahverenginde hamurlu (5YR-3/1), hamurun renginde astarlı, dış hamurun renginde, iç siyah renkte, orta kum, az saman ve az taşçık katkılı, orta pişirilmiş, dış açıkısız, iç açıkılı, el yapımı.

2 - Basit ağız kenarlı çanak parçası, Çap:25 cm, kahverenginde hamurlu (5YR-7/2), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum az taşçık ve az saman katkılı, orta pişirilmiş, açıkılı, el yapımı.

3 - Basit ağız kenarlı çanak parçası, Çap:26 cm, açık kahverenginde hamurlu (5YR-8/2), hamurun renginde astarlı, dış hamurun renginde, iç siyah renkte, orta kum az saman ve taşçık katkılı, orta pişirilmiş, dış açıkısız, iç açıkılı, el yapımı.

4 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:14, kahverenginde hamurlu (5YR-3/2), hamurun renginde astarlı, dış siyah, iç hamurun renginde, orta kum, saman katkılı, orta pişirilmiş, dış açıkılı, el yapımı.

- 5 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:24 cm, kahverenginde hamurlu (5YR-7/3), hamurun renginde astarlı, dış siyah, iç hamurun renginde, orta kum, saman katkılı, orta pişirilmiş, dış açık, el yapımı.
- 6 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:25 cm, kahverenginde hamurlu (5YR-7/3), hamurun renginde astarlı, dış siyah, iç hamurun renginde, orta kum, saman katkılı, orta pişirilmiş, dış açık, el yapımı.
- 7 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:24 cm, kahverenginde hamurlu (5YR-7/3), hamurun renginde astarlı, dış siyah, iç hamurun renginde, orta kum, saman katkılı, orta pişirilmiş, dış açık, el yapımı.
- 8 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:30 cm, kahverenginde hamurlu (5YR-7/3), hamurun renginde astarlı, dış siyah, iç hamurun renginde, orta kum, saman katkılı, orta pişirilmiş, dış açık, el yapımı.
- 9 - Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:34 cm, kahverenginde hamurlu (5YR-6/2), hamurun renginde astarlı, dış siyah, iç hamurun renginde, orta kum, saman katkılı, orta pişirilmiş, dış açık, el yapımı.

Katalog 8: Adaksu Höyük(AçkısızÇift Renli Mal) (Resim 26-27):

- 1- İçe çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:?, kahverenginde hamurlu (5YR-7/3), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum ve az saman katkılı, orta pişirilmiş, açkısız, el yapımı
- 2- İçe çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:?, kahverenginde hamurlu (5YR-8/3), hamurun renginde astarlı, dış hamurun renginde, iç siyah renkte, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açkısız, el yapımı.
- 3- Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:?, kahverenginde hamurlu (5YR-7/4), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum ve saman-bitki katkılı, orta pişirilmiş, açkısız, el yapımı.
- 4- Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:14 cm, kahverenginde hamurlu (5YR-6/4), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum ve az saman katkılı, orta pişirilmiş, açkısız, el yapımı.
- 5- Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:?, kahverenginde hamurlu (5YR-7/2), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum ve taşçık katkılı, orta pişirilmiş, açkısız, el yapımı.
- 6- Basit ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:?, kahverenginde hamurlu (5YR-6/4), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum ve saman-bitki katkılı, orta pişirilmiş, açkısız, el yapımı.

Katalog 9: Adaksu Höyük (Kahverengi-Kiremit Renkli Mal) (Resim 28-29):

- 1 -Basit ağız kenarlı çanak parçası, Çap:?, kahverenginde hamurlu (7,5YR-8/3), hamurun renginde astarlı, orta kum ve bitki katkılı, orta pişirilmiş, açıkılı, el yapımı.
- 2- Basit ağız kenarlı çanak parçası, Çap:20 cm, kahverenginde hamurlu (5YR-7/4), hamurun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açıkılı, el yapımı.
- 3- Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:?, kahverenginde hamurlu (5YR-7/5), hamurun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açıkılı, el yapımı.
- 4- Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:?, kahverenginde hamurlu (5YR-8/3), hamurun renginde astarlı, orta kum katkılı, orta pişirilmiş, açıkılı, el yapımı.
- 5- Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:?, kahverenginde hamurlu (5YR-7/4), hamurun renginde astarlı, orta kum ve bitki katkılı, orta pişirilmiş, açıkılı, el yapımı.
- 6- Dışa çekik ağız kenarlı çömlek parçası, Çap:32 cm, kahverenginde hamurlu (5YR-7/4), hamurun renginde astarlı, orta kum, taşçık ve bitki katkılı, orta pişirilmiş, açıkılı, el yapımı.

Katalog 10: Nurettin (1), Kılıççı Kalesi (2) veKonakkuran Höyük (3), (Çift Renkli Mal), Resim 30-31):

- 1 - Dışa çekik ağız kenarlı çanak parçası, Çap:16 cm, kahverenginde hamurlu (7,5YR-6/4), hamurun renginde astarlı, dış kısmen siyah-hamurun renginde, iç hamurun renginde, orta kum ve bitki katkılı, kötü pişirilmiş, açıkılı, el yapımı.
- 2 - Dışa çekik ağızlı kenarlı çömlek parçası, Çap:14 cm, kahverenginde hamurlu (7,5YR-7/6), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum ve bitki katkılı, orta pişirilmiş, açıkılı, el yapımı.
- 3 - Basit ağız kenarlı çanak parçası (Derin çanak), Çap:?, kahverenginde hamurlu (5YR-5/6), hamurun renginde astarlı, dış siyah renkte, iç hamurun renginde, orta kum, saman-bitki katkılı, orta pişirilmiş, açıkılı, el yapımı. Ağız altında dış yüzey de yatay tek kazıma bezeme mevcut.

Kaynakça

Amiran, R., (1952). "Connections Between Anatolia and Palestine in the Early Bronze Age", **İsrael Exploration Journal** 2, 89 – 103.

Arınç, K.,(2011). **Doğal, İktisadi, Sosyal ve siyasal yönleriyle Türkiye'nin İç Bölgeleri**, *Erzurum*, 153-161.

Arsebük, G., (1974). **Altınova'da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu: Kalkolitik Devir ile İlk Tunç Çağ I'e Geçiş Evresinde Elazığ Altınova Bölgesinden Ele Geçen Koyu Yüzlü Açıklı Mallar ile Karaz Türü Çanak Çömlek Grubu İlişkileri Sorunu Üzerine Bir Araştırma**,(İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), *İstanbul*.

Batuk, S.- Mitchell S. R., (2007). "Early Transcaucasian Cultures and Their Neighbors", **Expedition**, Volume 49, 1, s.7-17.

Biber, H.,(2015). "Bulanık ve Malazgirt'teki Bazı Demir Çağ Kaleleri ve Arzaşkun'un Yeri Sorunu", **Uluslararası Doğu Anadolu-Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II/International Symposium on East Anatolia South Caucasus Cultures Proceedings II**, Newcastle, s.171-182.

----- (2016). "2012 ve 2014 Yılları Muş İli Arkeolojik Yüzeysel Araştırmaları", **33. Araştırma Sonuçları Toplantısı**,2. Cilt, s.335-360.

Biber, H. – Çavuşoğlu, R., (2011). "Muş İli ve İlçeleri 2009 Yılı Arkeolojik Yüzeysel Araştırması (Demir Çağları)", **28. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 2. Cilt, s. 201 - 224.

-----, (2013). "2011 Yılı Muş-Malazgirt Arkeolojik Yüzeysel Araştırması", **30. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 2. Cilt, s.303-320.

Biber, H. – Çavuşoğlu, R. – Erdoğan, S., (2012). "Muş İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzeysel Araştırması (Demir Çağları) 2010 Yılı Araştırmaları: Bulanık-Malazgirt", **29. Araştırma Sonuçları Toplantısı**,3. Cilt, s.373-401.

Burney, C. A., (1958). "Eastern Anatolia in The Chalcolithic And Early Bronze Age", **Anatolian Studies III**, s.158 – 174.

Burney, C. A.- Lang, D. M., (1971). **The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus**, London.

Chubinishvili, T., (1963).**Amiranis Gora**, Tbilisi.

Çiftçi, Y., (2016). “**Yüzey Araştırmalarında Ele Geçen Çanak-Çömlekler Işığında Muş Bölgesi’nde Erken Transkafkasya Kültürü**”, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.

Çilingiroğlu, A., (1986).“Van – Dilkaya Höyüğü Kazısı 1985”, **VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt I, Ankara, s.81-94.

-----,(1992).“Van – Dilkaya Kazıları Kapanış”, **XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt I, Ankara, s.469-491.

Çilingiroğlu, A., – Derin, Z., (1991). “Van – Dilkaya Kazısı”, **XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt I, Çanakkale, 403-422.

Engin, A., (2011). “Sivas İli 2010 Yılı Yüzey Araştırması”, **29. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 1.Cilt, Malatya, , 163-183.

Esin, U – Harmankaya, S., (1986). “1985 Değirmentepe (Malatya – İmamlı Köyü) Kurtarma Kazısı”, **VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I**, Ankara, s.95-138.

Hauptmann H., (1972). “Norşuntepe Kazıları, 1970”, **Keban Projesi 1970 Çalışmaları**,Ankara, s.87-101.

Işıklı, M.,(2011). **Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi**, İstanbul.

-----, (2015). “The Development of the Kura Araxes Culture in Eastern Anatolia: Problems, Determinations and Suggestions”, **Uluslar Arası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Bildiriler I**, (Ed. M. Işıklı-B. Can), Newcastle upon Tyne, s.241-249.

Kakhiani, K. - Sagona, (2013). A., “Archaeological Investigations at Chobareti in Southern Georgia, the Caucasus”, **Anatolian Studies 50**,s.1-138.

Kelly-Buccelati, M., (1978). “The early Bronze Age Pottery. Descriptive and Comparative Analysis”, **Korucutepe Final Report on the Excavations of the Universities of Chicago, California and Amsterdam in the Keban Reservoir, Eastern Anatolia 1968 – 1970** (Ed. M. N. Van Loon), Amsterdam, s.67 – 88.

Kuşnerava, K. Kh., (1997). **The Southern Caucasus in Prehistory: Stages of Cultural and Socioeconomic Development from the Eighth to the Second Millennium B. C.** (Translated by. H. N. Michael), Philadelphia.

Kibaroglu, M.,(2015). ”Archaeometric Investigations of Kura-Araxes Ware: a Review”, **Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Bildiriler I**,(Ed. M. Işıklı-B. Can), Newcastle upon Tyne, s.226-227.

Kiguradze, T. - Sagona A., (2004). "On the Origins of the Kura – Araxes Cultural Complex" **Archaeology in the Borderlands**, s.38-94.

Koşay H. Z. – Turfan, K., (1959). "Erzurum – Karaz Kazısı Raporu", **Belleten 23**, s. 349-413.

Koşay, H. Z. - Vary, H., (1964).**Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu/Die Ausgrabungen von Pulur**, Atatürk Üniversitesi Yayınları 24, Ankara.

-----, (1967).**Güzelova (Tufanç) Erzurum Kazısı**,Atatürk Üniversitesi Yayınları 46, Ankara.

Kozbe, G.,(1990). " Van – Dilkaya Höyüğü Erken Transkafkasya Çanak-çömleği", **VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, s.533-554.

-----, (1995).“Muş Ovası Yüzey Araştırmalarında Ele Geçen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği Işığında Bölgenin Erken Tunç Çağı'nın Yeniden Değerlendirilmesi”, **Arkeoloji Dergisi** Sayı3, s.35-50.

Kökten, K., (1947). "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi, Araştırmaları", **Belleten XI/43**, s. 431-473.

Kuftin, B., (1943). "The Urartian "Columbarium" on the Slopes of the Ararat and Copper Age of the Kura – Araxes Basin", **Vestnik Gosudarstvennogo Muzeia Gevzii 13B**, 92-123.

Özfirat, A.,(1999). "1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları", **XVI.Araştırma Sonuçları Toplantısı**, II. Cilt, s.1-22.

-----, (2000). " 1998 Yılı Bitlis-Muş İlleri Yüzey Araştırması Tunç ve Demir Çağları", **17. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 2. Cilt, s.193-210.

-----, (2001). " 1999 Yılı Muş İli Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları", **18. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 2. Cilt, s.123-140.

Palmieri, A., (1984). "Excavations at Arslantepe 1983", **VI. Kazı Sonuçları Toplantısı**, s.71-78.

Palumbi, G., (2008). **The Red and Black**, Roma.

-----, (2012).“Bridging the Frontiers, Pastoral Groups in the Upper Euphrates Region in the Early Third Millennium”, **Origini 34**, s.261-278.

-----,(2015). "The Role of Pastoral Communities of the Upper Euphrates Region in the Expansion of the Kura-Araxes Culture" **Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Bildiriler I**,(Ed. M. Işıklı-B. Can),Newcastle upon Tyne,s.78-88.

Rothman, M. S.,(1993). “Alpaslan Baraj Gölü Alanında Muş Ovasında Yüzey Araştırmaları Ön Rapor, 1991”**X. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, s.279-295.

-----,(1995). “The Pottery of the Muş Plain and the Evolving Place of a High Border Land”, **XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı**,Ankara, s.281 – 294.

-----, (2003). “Style Zones and Adaptations along the Turkish – İranian Borderland”, **Yeki Bud Yeki Nabud:Essays on the Archaeology of İran in Honor of William M. Sumner**,(Ed.A. T. Smith and K. S. Rubinson), Los Angeles, s.207-216.

-----, (2004). “Beyond the Frontiers: Muş in the Late Bronze To Roman Periods”, **A View From the Higlands: Archaeological Studies in Honor of Charles Burney**,(Ed.: Antonio Sagona), Peeters, s. 111-178.

-----, (2015).“The Changing Organisation of Kura Araxes Culture”, **Uluslar arası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Bildiriler I**,(Ed. M. Işıklı-B. Can), Newcastle upon Tyne,s.121-132.

Rothman, M. S. - Kozbe, G., (1997). “Muş in the Early Bronze Age”, **Anatolian Studies XLVII**, Ankara, s.105-126.

Russell, H. F., (1980). **Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia, Based on a Survey by Charles Burney of sites along the Euphrates and around Lake Van**,BAR Int. Series 85, Oxford.

Sagona, A., (1984). **The Coucasion Region in The Early Bronze Age**, Oxford.

Sagona, A. -Pemberton, G. E.- Phee, I. M., (1992). “Excavation at Büyüktepe Höyük, 1991:Second Preliminary Report” **Anatolian Studies 42**, s.29-46.

Sagona, A. -Pemberton, G. E.- Phee, I. M., (1993). “Excavation at Büyüktepe Höyük, Third Preliminary Report”, **Anatolian Studies 43**, s.69-83.

Sagona, A – Erkmen, M. – Sagona, C. – Thomas, I., (1996). “Excavations at Sos Höyük1995: Second Preliminary Report”, **Anatolian Studies46**, s.27-48,

Sagona, A. -Erkmen, M.- Howells, S., (1997). “Excavation at Sos Höyük, 1996: Third Preliminary Report” **Anatolica 23**, s.181-226.

Sagona, A. – Erkmen, M. – Sagona, C.. - McNiven, I. – Howells, S., (1998). “Excavation at Sos Höyük, 1997: Fourth Preliminary Report” **Anatolica XXIV**,s.31-64.

Sayılan, H., (2007). **Muş İlinde Kültür Turizmi Potansiyelinin Coğrafi Yönden Değerlendirilmesi**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Sevin, V. -Kavaklı, E., (1995). “Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü 1994 Yılı Kurtarma Kazıları”, **XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, I.Cilt, Ankara, s.337-361.

Sevin, V. - Özfırat, A. - Kavaklı, E., (1998). “Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü 1995-96 Yılı Kurtarma Kazıları”, **19. Kazı Sonuçları Toplantısı**, I. Cilt, Ankara, s.571-598.

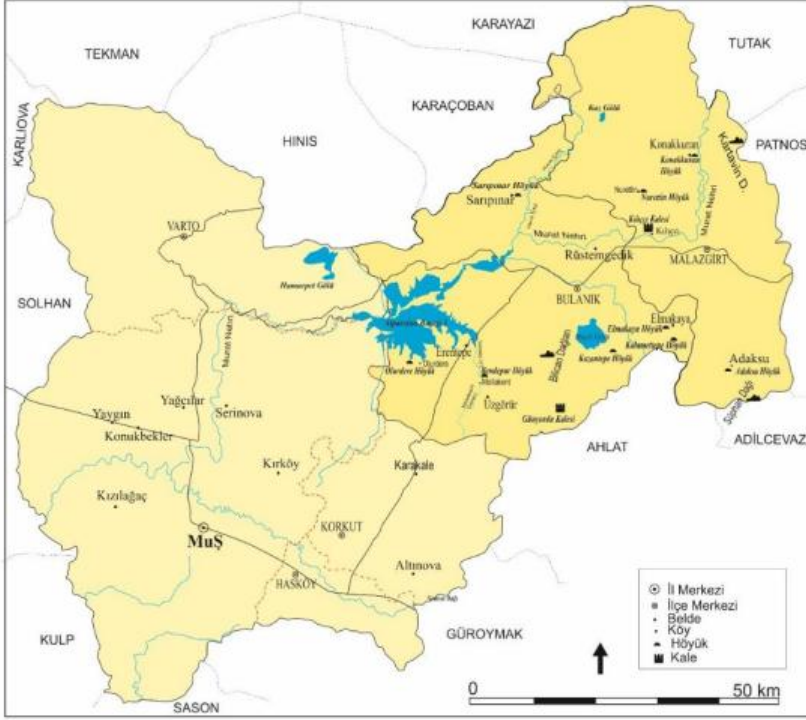
Sevin, V. -Özfırat, A. -Kavaklı, E., (1999).“Van-Karagündüz Höyüğü Kazıları (1997 Yılı Çalışmaları)”, **Bulleten LXIII**, s.847-868.

Ünsal, V., (2008). “M.Ö. III. Binde Kuzeydoğu Anadolu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, s.362-391.

Tarhan, M. T. – Sevin, V., (1991). “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları, 1989”, **XII. Kazı Sonuçları Toplantısı II**, Ankara, s.429 – 456.

Wilkinson, Toby C., (2015). “Alternatif Ekonomiler: Yapısal – Sistematik Bakış Açısıyla Erken Transkafkasya Fenomeni”, **Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu, Bildiriler I**,(Ed. M. Işıklı-B. Can), Newcastle upon Tyne, s.112-117.

HARİTA VE RESİMLER

Harita: Malazgirt ve Bulanık'ta Tespit Edilen Erken Transkafkasya Dönemi Yerleşmeleri

Resim 1. Kazantepe Höyüğü, Kuzeyden Görünüm

Resim 2. Bendepur Höyük, Kuzeybatıdan Görünüm

Resim 3. Kalamettepe Höyük, Kuzeydoğudan Görünüm

Resim 4. Sarıpınar Höyük, Kuzeyden Görünüm

Resim 5. Elmakaya Höyük, Batıdan Görünüm

Resim 6. Olurdere Höyük, Batıdan Görünüm

Resim 7. Günyurdu Kalesi, Doğudan Görünüm

Resim 8. Adaksu Höyük, Batıdan Görünüm

Resim 9. Nurettin Höyük, Güneyden Görünüm

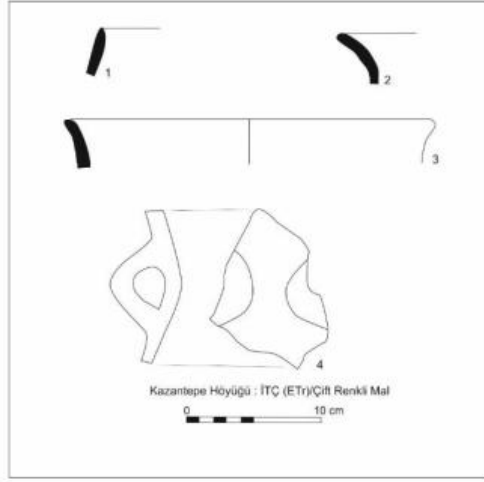

Resim 10. Kılıççı Kalesi, Güneybatıdan Görünüm

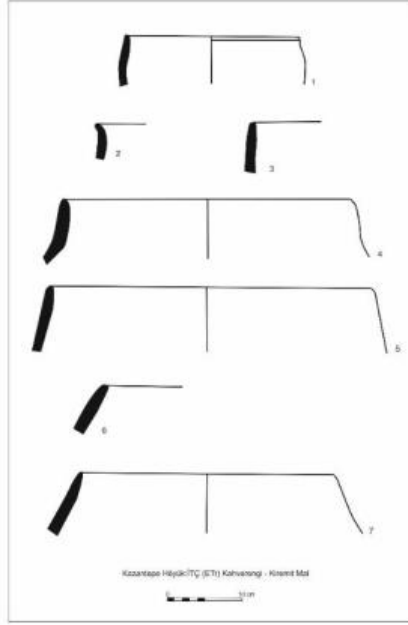
Resim 11. Konakkuran Höyük, Kuzeybatıdan Görünüm

Resim 12: Kazantepe Höyük, Çift Renkli Mal Grubu

Resim 13: Kazantepe Höyük, Çift Renkli Mal Grubu, Dış ve İç Görünüm

Resim 14: Kazantepe Höyük, Kahverengi-Kiremit Renkli Mal Grubu

Resim 15: Kazantepe Höyük, Kahverengi-Kiremit Renkli Mal Grubu

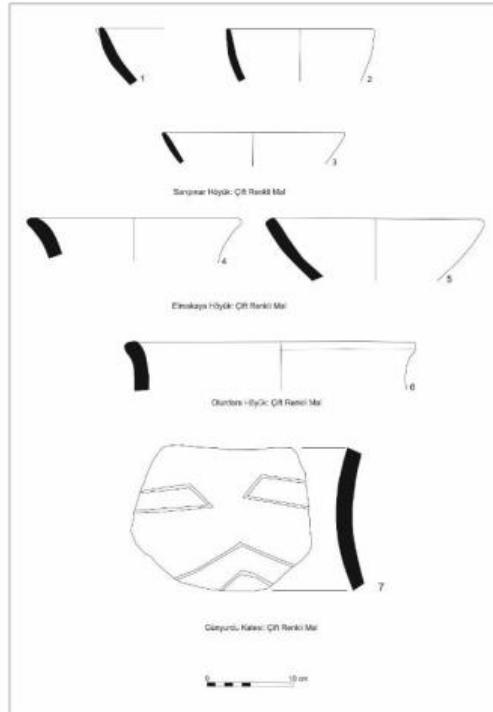
Resim 16: Bendepur Höyük, Çift Renkli Mal Grubu

Resim 17: Bendepur Höyük, Çift Renkli Mal Grubu, Dış ve İç Görünüm

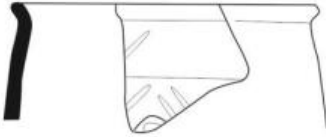
Resim 18:Kalamettepe Höyük, Kahverengi-
Resim 19:Kalamettepe Höyük,
Kiremit Renkli Mal Grubu Kahverengi-Kiremit Renkli Mal Grubu

Resim 20: Sarıpınar Höyük (1-3), Elmakaya Höyük (4,5),
Olurdere Höyük (6), Günyurdu Kalesi (7), Çift Renkli Mal Grubu

Resim 21: Sarıpınar Höyük (1-3), Elmakaya Höyük (4,5), Olurdere Höyük (6), Günyurdu Kalesi (7), Çift Renkli Mal Grubu, Dış ve İç görünüm

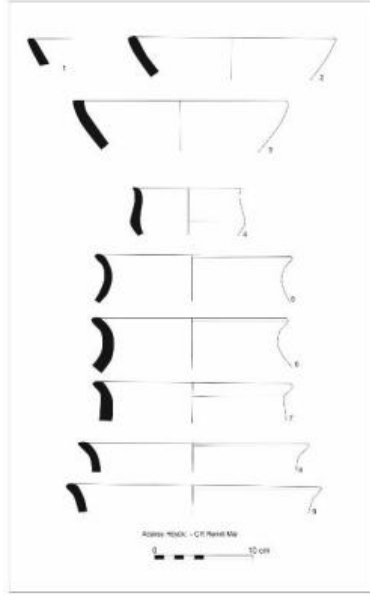

Adaksu Höyük: Siyah Mal

Resim 22: Adaksu Höyük, Siyah Renkli Höyük, Siyah Renkli Mal Grubu

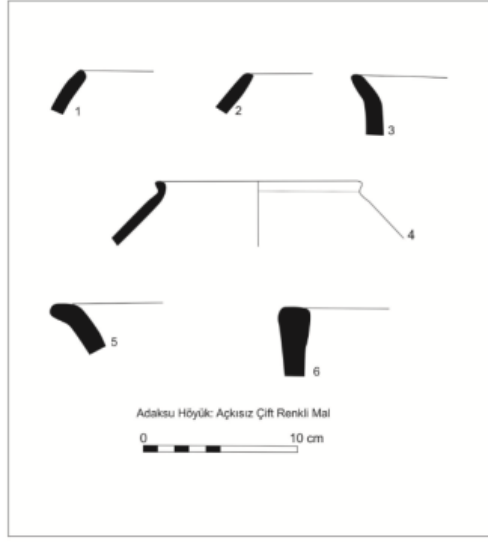
Resim 23: Adaksu Mal Grubu

Resim 24: Adaksu Höyük, Çift Renkli Mal Grubu

Resim 25: Adaksu Höyük, Çift Renkli Mal Grubu, Dış ve İç Görünüm

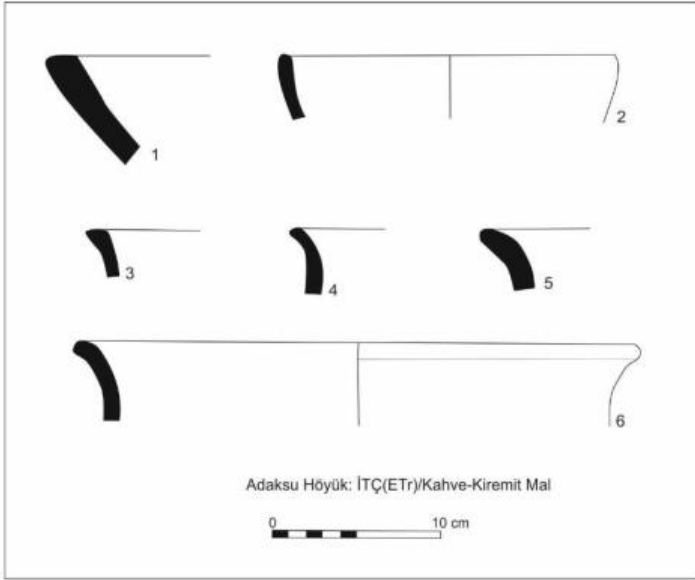

Resim 26: Adaksu Höyük, Açkısız Çift Renkli Mal Grubu

Resim 27: Adaksu Höyük, Açkısız Çift Renkli Mal Grubu, Dış ve İç Görünüm

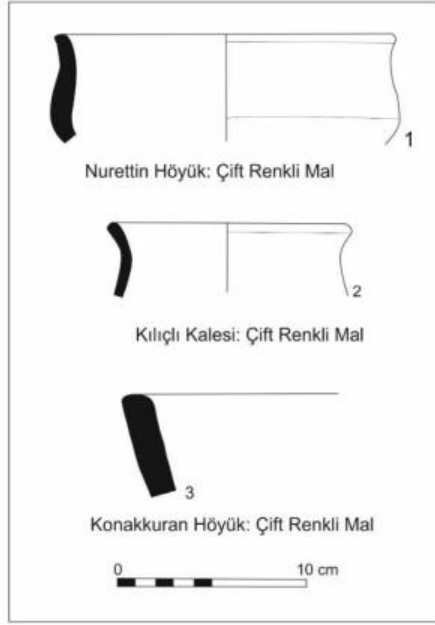

Resim 28: Adaksu Höyük, Kahverengi – Kiremit Renkli Mal Grubu

Resim 29: Adaksu Höyük, Kahverengi – Kiremit Renkli Mal Grubu

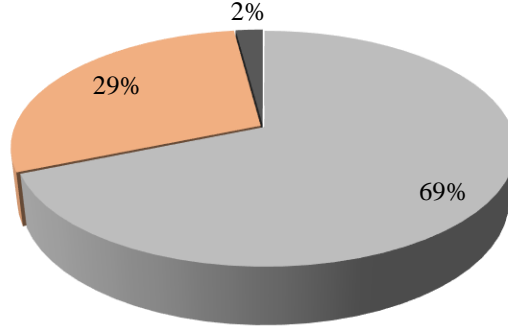
Resim 30: Nurettin Höyük(1), Kılıççı Kalesi (2) ve Konakkuran Höyük (3) Çift Renkli Mal Grubu

Resim 31: Nurettin Höyük (1), Kılıççı Kalesi (2) ve Konakkuran Höyük (3) Çift Renkli Mal Grubu, Dış ve iç Görünüm

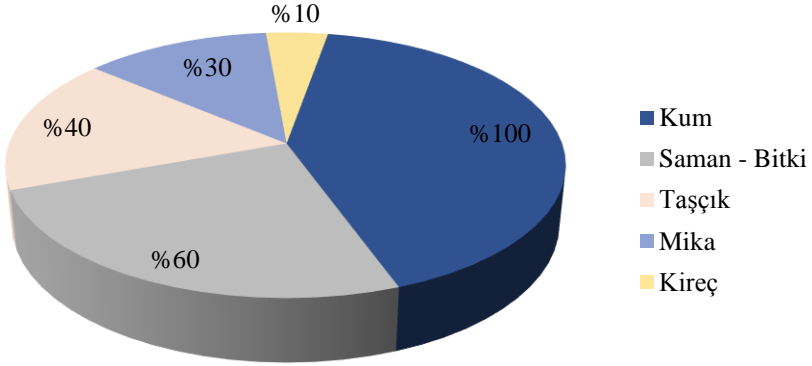
Mal grubu

■ Çift Renkli ■ Kahverengi - Kiremit ■ Siyah

Grafik 1: Bulanık ve Malazgirt İlçelerinde yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen Erken Transkafkasya Kùltürü'ne ait 48 adet çanak – çömlek parçasının genel Mal Grubu dağılımı

Katkı Malzemeleri

Grafik 2: Bulanık ve Malazgirt İlçelerinde yapılan yüzey araştırmaları sonucu Erken Transkafkasya Kùltürü'ne ait elde edilen 48 adet çanak – çömlek parçasının gözlemler sonucu hamur içine eklenen katkı malzemelerinin genel dağılımı (Kum her parçada kullanılmış, saman – bitki ise tüm parçaların %60'ın da bulunmaktadır.)